
14. "לחנך את האדם לעמידה מול הבלתי אפשרי ולהפיכתו לאפשרי"

טיולי תנועות הנוער למצדה, בשנת 1942

בשנת 1942 נערכו ארבעה טיולים של תנועות הנוער למצדה. בשבוע האחרון של חודש ינואר נערך "סמינר" הכנה ל-46 פעילים ובוגרים, רובם מהנוער העובד, כמה מהמחנות העולים ונציג אחד מהשומר הצעיר. את הסמינר, כך הוא נקרא אז, יזם והדריך שמריה גוטמן.

כמה חודשים אחרי ההכנה, בחופשת הפסח בראשית חודש אפריל, נערכו שני מסעות במקביל: האחד של 200 חניכי הנוער העובד והשני של 160 חניכי השומר הצעיר. בחופשת חנוכה, בחודש דצמבר, נערך מסע של 250 חניכי המחנות העולים. בטיולים אלה השתתפו חניכי השכבה הבוגרת וחברי ההכשרות בוגרי התנועות.

מסלול הטיול

באותה עת לא היו יישובים ואף לא דרכים במדבר יהודה. בצפונה היה כביש סלול מירושלים ליריחו, ומשם לחוף ים המלח. בחוף הצפוני שכנו מפעל האשלג, קליה, היא שכונת המגורים של עובדי המפעל שנוסדה בשנת 1929, וקיבוץ בית הערבה, שנוסד בשנת 1939. משם דרומה לא היה כביש ולא היו יישובים לאורכו של

ים המלח, למעט ריכוזי בדואים בקרבת המעיינות, למשל בעין גדי.

בדרום היה כביש סלול מבאר שבע לחברון (ומשם לירושלים). ערד לא הייתה קיימת וגם לא הכבישים מבאר שבע דרך ערד למצדה ולשפך זוהר. ממזרח לגב ההר היו מספר כפרים בגבול המדבר, כגון בני נעים, יטא וסמוע, ועוד מספר כפרים קטנים וריכוזי בדואים. בדרום ים המלח היו מפעלי האשלג הדרומיים, שנוסדו בשנת 1937. הקשר אליהם היה באמצעות סירות בלבד, שיצאו מהמפעל הצפוני.

מסלול הטיול שהתווה שמריה גוטמן בסמינר החל בכפר יטא. לכפר הגיעו עם בוקר, בנסיעה מירושלים דרך חברון. מכאן הלכו לדרום-מזרח, לכיוון חרבת כרמל. "השיירה חנתה לפתחו של המדבר: עין נואטי – תחנת מים אחרונה"¹. הכוונה לעין א-טוואני (כיום לצד כביש 317). מכאן הם חצו את רמת המדבר בכיוון דרום-מזרח, מסע של כ-22 קילומטרים עד ברכת צפירה.

מברכת צפירה המשיכו בהליכה לילית לכיוון דרום-מזרח עוד כ-8 קילומטרים, עד "גבעה נישאה מול מצדה"². הכוונה כנראה לראש מעלה יאיר. חניית לילה הם ערכו למרגלות מצדה, ממערב, לאחר מסלול הליכה של 16 שעות.

בטיולי השומר הצעיר והמחנות העולים הלכו במסלול זהה. המחנות העולים עצרו ללינת לילה במצוקי נחל צאלים, והצטיידו במים בעין ענבה: "אחרי מהלך עשר שעות ויותר במדבר ללא מים הגיעה השיירה למעין קטון בשם עין עוניבה צפונית למצדה, הנמצא בשפולי ואדי סיל"³.

1 עמירם, "הננו ועלינו", במבחן, 27 בדצמבר 1942, עמוד 3.

2 שאול, "כך טיילנו למצדה!", כי עלינו למצדה, השומר הצעיר, 1942. עמוד 18.

3 כנוס מצדה, במבחן, 27 בדצמבר, 1942, עמוד 31.

בטיול הנוער העובד בפסח נבחר מסלול מעט שונה:

יצאנו מירושלים לחברון במכוניות, שם העמסנו את צרכי האוכל על עשרה גמלים. בשש לפנות ערב יצאנו לדרך. מעשר [כלילה] ועד חמש – חניה ולינה [כנראה בגבול המדבר, באזור בני נעים]. [למחרת] בצהריים הגענו לעין גדי – ביקרנו בסביבה ונחנו. בשתיים אחר חצות המשכנו בדרכנו ובשמונה וחצי [בבוקר] הגענו לרגלי הצוק הצפוני של מצדה.⁴

הם עלו במעלה הרץ ובסוללה, והגיעו בערב לפסגת ההר.

בסמינר ההכנה, הדרך חזרה הייתה לאורך ים המלח:

בימים חמישי, שישי, שבת וראשון (י"א עד י"ד בשבט) עשינו את הדרך ממצדה לעין גדי. בעין גדי שהינו יומיים, ומשם – לפשחה, קליה, ירושלים וחזרה לתל אביב.⁵

עד קליה עשו את הדרך בהליכה, ומשם בנסיעה.

בטיול המחנות העולים הלכו עד עין גדי, ומשם שטו בסירות לבית הערבה.

בטיול השומר הצעיר, בחניית הלילה בעין גדי אירעה תאונה מחרידה עת התפוצץ רימון נפץ במדורה (יתואר בהרחבה בפרק הבא). ההרוגים, הפצועים ושאר המטיילים פונו בסירות מעין גדי לבית הערבה.

בטיול הנוער העובד (בו הגיעו דרך עין גדי) הם חזרו בהליכה ממצדה לחברון, במסלול ההפוך לזה שבו הגיעו בסמינר.

4 מדור "בתנועה", במעלה, 17 באפריל 1942, עמוד 8.

5 אבשלום, "על ראש מצדה", במעלה, 27 בפברואר 1942, עמוד 4.

מצדה

הסיפור ההיסטורי של מצדה, המצור הרומי והתאבדות הסיקריקים מתואר בספרו של יוסף בן מתתיהו (פלביוס): מלחמות היהודים, ספר שביעי, פרקים 8–9.⁶ זהו מקור היסטורי יחיד, והמקורות היהודים המאוחרים יותר אינם מזכירים או מתייחסים לסיפור מצדה.

במאה ה-19 הגיעו סיירים וחוקרים אחדים אל ההר, ובראשית המאה ה-20 הגיעו למצדה מספר טיולים של בתי ספר עבריים:⁷ בית הספר למל מירושלים, שטיוליו כבר הוזכרו בספר, היה הראשון בהם,⁸ ולאחריו: סמינר המזרחי מירושלים (1924) וגימנסיה הרצליה מתל אביב (1925).

נכון להזכיר גם טיולים של קבוצות צעירים משוטטים, כגון טיול קבוצת מכבי מירושלים בשנת 1912 שתואר בספר זה, או טיול להקפת ים המלח שערכו 14 בוגרים של המחנות העולים בשנת 1934.⁹

תנועות הנוער הגיעו למצדה רק בשנת 1942. שני גורמים מרכזיים הניעו את תנועות הנוער למצדה: התפתחות המיתוס, החל מפרסום הפואמה "מסדה" בשנת 1926; ופועלו של שמריה גוטמן, שראה בטיול למצדה ערך חינוכי רב, במיוחד לחניכי תנועות הנוער.

6 להרחבה בכל הקשור לתולדות מצדה והתפתחות מיתוס מצדה: גילי חסקין, "מיתוס מצדה – צמיחתו וקמילתו", באתר gilihaskein.com; אמנון בן תור, בחזרה למצדה, יד יצחק בן צבי, 2009; Nachman Ben-Yehuda, *The Masada Myth*, Univ. Wisconsin Press, 1995.

7 אבי נבון, "הדרכים במדבר הכירוך – האמנם? ראשיתם של טיולי היישוב העברי במדבר יהודה", מלח הארץ, גיליון 5, 2011. עמודים 73–92.

8 יהושע פרס, עין גדי ומצדה. בתוך: יעקב פייכמן, ספר הארץ, אנתולוגיה של ארץ ישראל, הוצאת דביר, 1927.

9 רפי טהון, הקפנו את ים המלח ברגל, הקיבוץ המאוחד, 1978.

מסדה

בשנת 1926 פרסם המשורר יצחק למדן פואמה בשם "מסדה". פואמה היא יצירה ספרותית, סיפור המובא במבנה של שיר ארוך. בפואמה השתמש למדן בסיפור מצדה כדימוי למאבק הלאומי-ציוני לעצמאות בארץ ישראל. מסדה אינה משולה למבצר מצדה, אלא לארץ ישראל. ראוי לשים לב לשינוי השורש: מצדה היא מלשון מיצד, מצודה – מקום מבוצר, בדרך כלל בגבול הארץ שעליה הוא מגן. לעומת זאת מסדה היא מלשון מסד, בסיס, תשתית היסוד שעליה בונים בניין, יישוב או תרבות.

הפואמה נפתחת בתיאור מצבו הקשה של העם היהודי בגולה.¹⁰ תיאור זה מסתיים בקריאה: "פתחי, מסדה, שערייך ואבואה הפליטה! לרגליך הנה אשים נפשי המתפוררת". למדן מציג בפואמה מסקנה ברורה לנוכח תלואותיו של העם היהודי – לעזוב את ארצות הגולה, ולהגר כחלוצים לארץ ישראל. הקריאה היא קריאה לוחמנית, ומיועדת במפורש לדור הצעיר:

ומי יודע עד כמה יאריך הקרב וימי-מצור כמה עוד ימשכו!
ועד בוא שנות שובע, עד גשמים בעיתם ירדו
וטל על אדמת פרזות ייזל לילה לילה;
עד חרמש הניצחון ברכת שדה יקצור לבטח –
קבלי בכורי חיינו, צידה ללוחמיך הרעבים,
ומעיינות עלומינו – לצמֵאיך!

באמצעות המקום, מסדה או מצדה, קושר למדן בין עבר להווה. הדבר מקבל ביטוי בשורות הידועות: "עוד לא נותקה השלשלת, עוד

10 אביהו זכאי, "מסדה – ספר דור ויצירה אישית מושלמת אחת", בתוך: אביהו זכאי ואחרים (עורכים), שדמות ורוח, הוצאת כרמל, 2015. עמודים

נמשכת השלשלת, מני אבות אלי בנים". בדרך זאת הנוער מקבל ייעוד ותפקיד היסטורי: לעלות לארץ ישראל ולחדש את היישוב היהודי בה. ובדרך המשל, לעלות אל מסדה ולחדש את אורה:

מדורות אש בלילות זוועה האירו חלום מסדה מרחוק,
במדורות אש נאיר עתה שברו פה מקרוב
מדורות אש על חומת מסדה – נרות גדולים הן
לנשמת משכנות ישראל שהעלו במדורות אש.

מכאן גוזר למדן את ההבטחה: "עלי שלשלת המחול! שנית מסדה לא תיפול". כלומר, אם יקבלו עליהם הצעירים את המשימה להמשיך את שרשרת הדורות, העם היהודי יזכה לבית ולעצמאות לאומית. אך הדרך אל ההבטחה אינה כה פשוטה. הפואמה מציגה בהמשך את הקשיים הרבים הנכונים לחלוצים, ואיך הם נחלשים לנוכח תנאי הקיום הקשים ומספרם המועט. רוב העם היהודי אינו מקבל את חזונם. ברגע המשבר, לנוכח "מדורות כבות" זועק המשורר "אלוהים, נצור מסדה".

מסדה מוצגת כקרב האחרון, שאין ברירה לנוער אלא לנצחו: "פה הגבול. מזה והלאה אין גבולות עוד, ומאחור – לאין מוצא אחד יובילו כל האורחות". מסדה היא גבול היסטורי – סופו של פרק הגלות בתולדות עם ישראל. מתוך האין-ברירה שואבים הצעירים כוח מחודש להמשיך במאבק החלוציות: "מעתי ספר בראשית חדש נפתח על החומה". והפואמה מסתיימת בקריאה שבה מסיימים את קריאת התורה: "בשאגת בראשית חדשה ואחרונה נשאג: חזק חזק ונתחזק!"

נקל לראות את הדרמה הגדולה המתוארת בפואמה, ואת הרלוונטיות שלה לצעירים יהודים בארץ ישראל ובגולה. ואכן, הפואמה התקבלה מיד אל תכנית הלימודים בבתי הספר העבריים, ושורות מתוכה הולחנו לשירים ולריקודי הורה.

נקל גם לקשור בין הפואמה לבין ההליכה הפיזית למבצר מצדה. במישור הממשי הם חצו את המדבר, במסע מפרך המצריך כוחות פיזיים ונפשיים, וטיפסו אל ההר. במישור הרעיוני הם עמדו במבחן ההבטחה, כדי להוכיח כי בכוחם לשאת את חזון הציונות שהפואמה מציבה עבורם. הטקס לעת לילה, קריאת הפואמה והדלקת מדורות אש על חומות מצדה, כל אלו סימלו את ניצחונם.

שמריה גוטמן

שמריה גוטמן היה המחנך שהניע את מסעות תנועות הנוער אל מצדה, משום שהבין את הערך החינוכי הגלום במסע זה. שמריה נולד בשנת 1909 ובגיל 20 הצטרף אל קבוצת הנוער העובד (פרק 9) אשר ייסדה את קיבוץ נען. בשנת 1933 ערך מסע משוטטים עם שני חברים סביב ים המלח. חלק מהדרך הם עברו ברגל, ואת חלקה בשיט. לימים תאר את חוויית הביקור במצדה:

כשלבסוף הגענו למעלה והסתובבנו על הצוק, עשה המקום רושם לא רגיל במבנה שלו ובהתייחסותו לסביבה, שהיא עצמה בעלת עוצמה אדירה. [...] במדבר ראיתי את אחד המקומות המאפשרים לחנך את האדם לעמידה מול הבלתי אפשרי ולהפיכתו לאפשרי.

כשחזרתי לביתי אמרתי לעצמי – עלינו להעניק את המדבר הזה, על יופיו הפראי ועל האתגרים הטופוגרפיים שהוא מעמיד בפנינו, לכל צעיר וצעירה. [...] ראיתי במדבר מכשיר לפתח את האידיאולוגיה, להרחיב את הידע, לפתוח לנוער פתחים אל הבלתי נודע ולהפכו לשלהם.

במשך שנים חלמתי להקים על מצדה סמינר לכל תנועות הנוער של ארץ ישראל העובדת, שיבקיע את הפתח אל

המדבר ואל כל מה שאפשר לרכוש מתוכו ויהפכו לנכס ששייך לנו.¹¹

סמינר ההכנה

בינואר 1942 הצליח גוטמן לממש את חזונו, עת הוביל 46 פעילים בוגרי התנועות למחנה במצדה. אחד המשתתפים, אבשלום צורף בן ה-28, כתב: "אמרנו לפתוח דרך לרבים".¹² והרחיב אבשלום על הסמינר:

לכן הקדמנו לטיול – ימי לימוד. שבוע ימים למדו חברינו את תורת הטופוגרפיה, הבנת המפה והשימוש בה. חבר שלנו צריך לדעת להתמצא בכל מקום, וכן עליו לדעת לקבוע תכנית לטיול. לכך היה מוקדש החלק העיוני של הסמינר.¹³

היום הראשון לשהותם בהר הוקדש לסיור במצדה: הם סקרו את השרידים תוך קריאה בכתבי יוסף בן מתתיהו. היום השני הוקדש לסיור למרגלות ההר, לאורך שרידי הדייק והמחנות הרומים. בכך הושלמה השכלתם בכל הקשור להיסטוריה של מצדה. יומיים נוספים הם עסקו בהסדרת השביל העולה להר: בשנת 1927, בעקבות רעידת אדמה, נוצר פער מצוקי בין ראש הסוללה העולה להר ממערב לבין פסגת ההר. כדי לאפשר מעבר בטוח יותר

11 שמריה גוטמן, "על טיולי תנועת הנוער למצדה", מצדה כערך חינוכי, יום עיון בהנחיית זאב זיון, הוצאת יד טבנקין, 1986. עמודים 27-31.

12 אבשלום צורף, "במחנה על ראש מצדה", הנער העובד – קובץ, הוצאת במעלה, 1950. עמוד 260.

13 אבשלום, "על ראש מצדה", במעלה, 27 בפברואר 1942, עמוד 1.

ומהיר יותר של החניכים הם תקעו בסלע יתדות וקשרו חבלים שיקלו על הטיפוס, עמלו בסימון השביל וסיקלו אבנים רופפות אשר עלולות לסכן את ההולכים לעתיד. בנוסף, סקרו משתתפי הסמינר את מורד ההר המזרחי וזיהו את שרידי שביל הנחש, המוזכר בכתבי פלביוס.

דברי הסיכום של אבשלום מעידים כי הסמינר השיג את מטרתו:

תם המחנה הראשון. מצאנו בו עושר נפשי רב. ואת אשר ספגנו לתוכנו עלינו למסור לרחבי התנועה. מצדה תהא לנו לסמל חינוכי. ראינו כי בארגון ותכנון אפשר יהיה לבצע את המחשבה בדבר המחנה הארצי של הנוער העובד על מצדה.¹⁴

ארגון הטיול למצדה

טיול אל מצדה, בהשתתפות עשרות ומאות מטיילים, מעורר אתגרי תכנון וארגון מורכבים. בין השאר: הסעות לנקודת ההתחלה ולחזרה, ניווט הדרך, קניית המזון וארגונו, סחיבת הציוד הקבוצתי כגון אוהלים וכלי מטבח, הכנת המזון ואספקה של מים. כמו כן, כיוון שהמטיילים לא מכירים את כולם אי אפשר לוודא במבט שכולם נמצאים, יש ליצור סידורי הליכה כדי לוודא שאיש לא נשרך מאחור והולך לאיבוד.

הנה למשל תיאור מטיול השומר הצעיר:

עוד ביום שלפני כן חולקו המזונות בין החברים, כי נקנה הכול באופן משותף, למען תובטח כמות מזון מספקת לכל ימי

הטיול. לפנות בוקר יצאנו חברונה דרך ירושלים ועד הצהריים הגענו לאחד הכפרים הערביים שבסמוך לה. שם חיכה לנו כבר מורה הדרך וארבעה גמלי משא על מלוויהם. [...] כל קבוצה בחרה במפקדה, נקבעו הממונים על העזרה הראשונה.¹⁵

ועוד מאותו טיול:

הגענו במהרה לכפר המכונה בני נעים, שם אכלנו, מלאנו את הבטן ואת המימיות והסתדרנו בסדר, שנקבע מאותו רגע למשך כל הטיול. היו כמה יחידות, כיתת חלוץ וכיתת מאסף, כיתת גמלים שתפקידה היה לשמור על ארבעת הגמלים ששכרנו וכיתת ביטחון שתפקידה כשמה.¹⁶

גם בטיול הסמינר ובטיול הנוער העובד נעזרו המטיילים במורה דרך בדואי, ובמספר גמלים להובלת המזון והציוד הקבוצתי. עזריה אלון, שהשתתף בטיול המחנות העולים, ציין כי שמו של מורה הדרך היה חסין, בן שבט הג'אהלין.¹⁷ בטיול המחנות העולים הם בחרו בדרך אחרת להובלת הציוד הקבוצתי למצדה:

הקדימה את הכנוס הזה קבוצת חלוץ, שהגיעה לחופי מצדה בסירה [מבית הערבה] ועמה ציוד רב של אוכל וחפצים שונים עבור המטיילים כולם. קבוצה זו שהתה על צוק ההר שלשה ימים עד בוא הכינוס, ועסקה בכל ההכנות הדרושות לקדם את פניו.¹⁸

15 "יום ביומו", כי עלינו למצדה, השומר הצעיר, 1942. עמוד 23.

16 "כך טיילנו למצדה", שם, עמוד 17.

17 עזריה אלון, שבילים במדבר, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1969. עמודים 49-52.

18 "כנוס מצדה", במבחן, 27 בדצמבר 1942, עמוד 31.

אם נשווה את התיאור כאן לטיול הצופים לבני ברק (פרק 13) נוכל לראות כי בטיול רב-משתתפים היקף האחריות והשיתוף של כל אחד ואחת מהמטיילים קטן יותר. הם לא שותפים בארגון ובביצוע, כמו למשל בקביעת התפריט, ברכישת המזון, בקביעת המסלול וכדומה. גם ההליכה ההמונית מקטינה את מעורבות המטייל הבודד במתרחש. יש חוליית ניווט הצועדת בראש הטור, וכל השאר הולכים אחריהם. המטיילים מקבלים על עצמם את תכנית הטיול המוכנה מראש, ואינם חופשיים ליזום פעילות כגון הפסקה בהליכה לצורך התרשמות מהנוף, מנוחה, משחק חברתי וכדומה.

מים

האתגר הגדול בטיולים למצדה היה אספקת המים, שכן מדובר בטיול של מספר ימים במרחב מדברי. נזכיר כי באותה תקופה הייתה נהוגה בטיולים משמעת מים קפדנית, כחלק מחינוך הגוף – כפי שהניחו אז – להסתגלות לתנאי מחסור (ראו בהרחבה בפרק 10). בתיאור הסמינר נכתב כי לכל מטייל היו שתי מימיות. אלה מולאו, כאמור, בעין א־טוואני, המעיין המזרחי ביותר בהרי חברון. הסמינר נערך בחודש ינואר, ככל הנראה לאחר שכבר ירד גשם במדבר. זאת ניתן להבין מהתיאור: "בדרך היו לנו שתי חניות קצרות ליד מקומות של מים – מקווה מי גשם". בהגיעם למצדה הם מצאו מים בכורות אשר בנחל מצדה, ואלה שימשו אותם להמשך ימי הטיול:

חיש מהר נפוצה הבשורה: נמצאו לנו מים! [...] גילוי בורות המים לרגלי מצדה שינה את כל אורח חיינו: מיד עמדו החברים להתרחץ.¹⁹

19 אבשלום, "על ראש מצדה", במעלה, 27 בפברואר 1942. עמוד 1.

בשני הטיולים בחופשת פסח, בחודש אפריל, היה כנראה חם הרבה יותר. בתיאורי הטיולים מוזכר הצמא הכבד. כך למשל:

מים אין! הגרונות ניחרים בצמא ולדרך אין קץ. אנו מתחילים להעפיל על טור גבעות וכושלים ונופלים באין כוח. אף סימן למים אין. כעבור זמן מה אנו קמים שוב וקדימה! נראה שאפילו הגמלים כושלים כבר מרוב עייפות, כאשר מכריז החלוץ: מים!

כולם מתעורדים ומתחילים למהר למהר! לנגד עינינו – בריכה טבעית בתוך סלע אדיר. ייתכן מאוד שבתחתיתה נובע מעיין. המים פושרים ואינם טבעיים, אולם את נפשנו החיינו. אותו יום היה הקשה בימי הטיול.²⁰

הדבר לא נכתב, אך אפשר להניח שמדובר בבריכת צפירה.

טיול המחנות העולים נערך בחודש דצמבר, ככל הנראה בטרם ירד גשם במדבר. קבוצת החלוץ שהגיעה להר בסירות מבעוד מועד גילתה כי אין מים בבורות אשר בנחל מצדה. על כן, הם יצאו לקראת המטיילים (שעשו דרכם מחברון למצדה) והעבירו להם את המידע.²¹ זאת הסיבה שהטיול ערך חניית לילה ליד עין ענבה בטרם המשיכו בדרכם למצדה, כפי שהוזכר לעיל.

בלב חרדה: הנגיע למים בטרם רדת לילה? מכשולי הדרך מתרבים. עליות, מדרונים, נקיקים תלולים – הנשימה קצרה ובגרון חורב מדבר. [...] השיירה מתפרקת נטולת אונים על שפתו של גיא הצאלים. הנוף הפראי עד למורא. למטה,

20 "כך טיילנו למצדה", כי עלינו למצדה, השומר הצעיר, 1942. עמוד 18.

21 עזריה אלון, שם.

בתהומות הנקיק נובעים המים [...] סוף סוף! מן המעין מעלים פחי מים.²²

תוכן הטיול – המחזה של הפואמה

בכל הטיולים למצדה ניכרת נוכחות בולטת של הפואמה של למדן. את זאת תכנן וביצע שמריה גוטמן כבר בסמינר ההכנה. החלק הראשון היה טקס למרגלות מצדה (ממערב) לפני תחילת העלייה:

במפקד מתיצבת שורת החברים עם הילקוטים. ההוראות נשמעות בקשב רב: "כל אחד אחראי לעצמו ולחברו, העולה אחריי. זהירות בכל צעד ושעל!" נשמעה השריקה, וקול בוקע מאחרי סלע שבמעלה מצדה: "פתחי, מסדה, שעריך – ואבואה הפליט!"

הדברים, הלוקחים מתוך הפואמה של מסדה ליצחק למדן, נשמעו כאילו נחצבו מלב כל אחד ואחד, אשר חש ברגע זה כי העליה למצדה היא עלית הנשמה, שממנה צריכה לבוא עליה בחיי תנועתנו.²³

בסיום הביקור במצדה נערך טקס נוסף, לעת ערב, על ההר לצד חומת מצדה. בטקס זה הוקראו דבר התנועה, הנאום של אלעזר מתוך כתבי יוסף בן מתתיהו וכן הפואמה מסדה של למדן. בסופו הודלקו מדורות, ממש כפי שמופיע בפואמה: "מדורות אש על חומת מסדה – נרות גדולים הן לנשמת משכנות ישראל שהועלו במדורות אש." הנה למשל התיאור מטיול המחנות העולים. המילה "מסיבה" שימשה אז במשמעות ערב תרבות:

22 "הננו ועלינו", במבחן, 27 בדצמבר 1942, עמוד 4.

23 אבשלום, "על ראש מצדה", במעלה, 27 בפברואר 1942. עמוד 1.

לאחר ביקור על פני החומות והחרבות נערך עם ערב מפקד, שהוקדש לחנוכה ולגולה. בערב נערכה מסכת מצדה. עם קריאת דברי אלעזר האחרונים (פלביוס) ושמיעת אגדה על המקום, הוצגה על אחת החרבות הצמודות אל חומת מצדה "מסכת מסדה" על פי למדן.

בתום המסכת נדלקו מדורות ונתקשרה שרשרת "הורה" סביב להן. עמוק היה הרושם ממצדה ומחרבותיה, שהם עדות חיה עד היום הזה לגבורת נושאים אחרונה.²⁴

המקום והקשריו ההיסטוריים

היבט נוסף של שחזור הפואמה "מסדה" הוא ביצירת הקשר בין אירועים היסטוריים שונים באמצעות המקום האחד. כאמור, הפואמה קוראת לנוער לקבל על עצמו את תפקיד החוליה הבאה בשרשרת הדורות. ואכן, בתיאורי הטיולים השונים נוכל למצוא אזכורים לדורות הקודמים.

יציאת מצרים:

מנבכי הדורות נישאים אלינו קולות אבותינו, המנתקים מעליהם כבלי העבדות וצועדים דרך ארבעים שנה במדבר לקראת המולדת לקראת חיי חרות.²⁵

ממלכת דוד:

במלוא האופק אין אות של חיים. רק לפעמים יראה כתם

24 "כנוס מצדה", במבחן, 27 בדצמבר 1942, עמוד 31.

25 "דבר הנוער העובד למחנות מצדה", במעלה, 31 במרץ 1942.

שחור – אהל שעיר יחיד – ודמות בן מדבר עטוף לבנים
תחמוק בין הצוקים. הלב נרעד: האין זה דויד בורח על נפשו
מפני שאול רודפו?²⁶

חורבן וגלות:

מעלה הסיפור פרקי חיים מדברי ימי ישראל, התובעים נקם
ושלם [...] חורבן בית ראשון ושני ומעשה בגולים מבכים
גורלם: "שם ישבנו גם בכינו בזכרנו את ציון". מסעי הצלב
וקדושים המתים ב"אחד". גרוש ספרד ומעשה בנערה שירדה
למצולות ים. אינקויזיציה ואנוסים. חמלניצקי וגדרות ת"ח
וסיפורי הזוועה על גולגלות ערופות, פרעות קשינוב
ו"מראה הדם הקרוש והמוות הנוקשה של החללים". [...] מי
עם ונתנסה כמונו.²⁷

מצדה במרד הגדול:

הלך הלכה התנועה [...] לחזות בנפלאות גבורה פעלו אבותינו
בלב מדבר, להתחד עם זכר גיבורי האומה, אשר בשם החיים
הלכו למות ובמותם נתנו את החיים לאומתם.²⁸

ועוד על מצדה במרד:

יצאנו למצדה כי רצינו לראות אותה נקודה בה עמדו 900
יהודים חדשים, רבים על נפשם מול מחנה עצום של רומאים.

26 עמירם, "הננו ועלינו", במבחקן, 27 בדצמבר 1942. עמוד 3.
27 "מצדה, מרשמי הכינוס והטיול", במבחקן, 27 בדצמבר 1942. עמוד 25.
28 שם.

רצינו להיות נתונים ולו גם לזמן קצר באותה רוח שאפתם,
שמא תדובב גם אלינו.²⁹

השואה:

התכנסנו במצדה בעצם ימי האבל והזעקה על שבר יהדות
אירופה. [...] נוכח הכליה שירדה על החלק השרשי ביותר
של עמנו בגולה התכנסנו הנה, כדי לחשוב יחד על המוטל
עלינו.³⁰

מסע הטיול עצמו, בהווה:

אז התלקטו עברים צעירים, עזי נפש ועלילה מכל קצוות
המחנה ויאמרו: אנו נעפיל למרומי מצדה ונסלול גאולים
ואת שממתה נחיה ואת צחיח סלעה נפרה ונניב. והעברים
הצעירים עלו ויעברו את חתחת הדרך ויעיזו על פני תהומות
ויתגברו על הנקיקים ועל הזקופים בסלעים ובקירות – עד
אשר כבשו את מצדה.³¹

וכאמור, כל האירועים ההיסטוריים, השתלבו יחד בהכרתם של
התלמידים לנוכח המקום האחד:

עלי סלעי המצודה הסב המחנה למסיבה – מסיבת מצדה.
שוב השתלבו עבר, הווה ועתיד למסכת אחת שדברה אל
הלב.³²

29 "יום ביומו", כי עלינו למצדה, השומר הצעיר, 1942. עמוד 23.

30 בן ציון, "אם אשכחך גולה", במבחן, 27 בדצמבר 1942. עמוד 7.

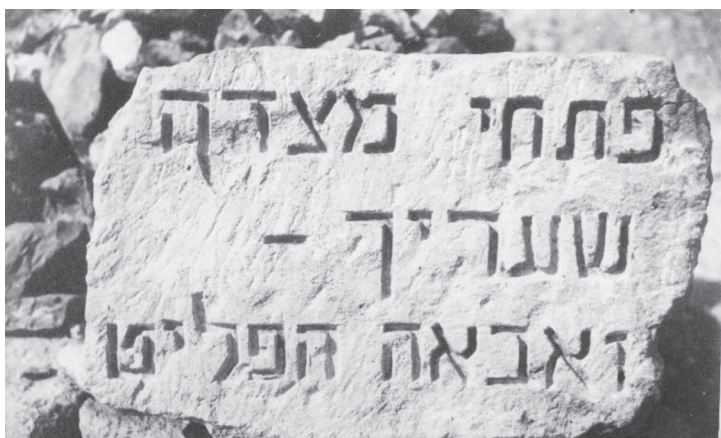
31 "הלך הלכה החבריה", כי עלינו למצדה, השומר הצעיר, 1942. עמוד 9.

32 "הננו ועלינו", במבחן, 27 בדצמבר 1942. עמוד 3.

השארת ציון: זיכרון לטיול וסימון הטריטוריה

בסיום הסמינר, הותירו המטיילים גלעד לטיול:

מקומים נדבך מאבנים, זכר למחנה הראשון של תנועתנו
על ראש מצדה. מארבע הרוחות – ארבע אבנים. על אחת
חקוקה הכתובת: "פתחי, מצדה, שעריך ואבואה – הפליט";
על השנייה: "עוד לא נותקה השלשלת"; על השלישית:
"מחנה הנוער העובד על מצדה הי"א בשבט תש"ב"; ועל
הרביעית – סמל הנוער העובד על רקע אדום.³³

אחת מצלעותיו של גלעד הנוער העובד משנת 1942.
(צילום באדיבות אוצר תמונות הפלמ"ח)

גם בסיום הטיול של המחנות העולים הותירו המטיילים ציון
לטיולם:

33 אבשלום צורף, "במחנה על ראש מצדה", הנער העובד – קובץ, הוצאת
במעלה, 1950. עמוד 262.

עם בוקר התפזרו החברים והעתיקו אבנים גדולות מקירות החרבות והערימו אותן לגל גדול אחד, המתנשא מן הצוק הצפוני של ההר. בכותל הגל נקבע לוח שיש נושא כתובת זו: "אם אשכחך גולה..." מעין ברית ושבועה כי אנו עמה ועם בניה ולמענה.³⁴

את אבני הזיכרון ניתן להבין בשני הקשרים משלימים. האחד, כהשארת עדות לקיומו של הטיול. הנוכחות של המטיילים במקום הטיול היא קצרה בזמן. לרגע המטיילים נמצאים במקום, אך הם רק מבקרים בו ואחר כך חוזרים לבתיהם. אפשר לתעד את הטיול בחיבורים ובתמונות, אך רוב החוויה של הטיול היא רעיונית, והיא נותרת לעתיד רק בזיכרון הפרטי של המטיילים. אמצעי נוסף לנצור את הרגע הוא בהשארת אות וסימן במקום הטיול, בנוסח: "היינו כאן". המונח העברי "גלעד" מתאר במדויק כוונה זאת: להשאיר גל של אבנים, שישמש עד (עדות) לאירוע שהתרחש במקום.

המשמעות הנוספת של הגלעד קשורה בסימון הטריטוריה.³⁵ כל לאום יוצר לעצמו מאפיינים ייחודיים, אשר מבדילים בין חברי הקבוצה הלאומית לחברי קבוצות לאומיות אחרות. הכוונה למאפיינים כגון שפה, לבוש, מנהגים וכדומה. אחד המאפיינים הלאומיים החשובים הוא חבל הארץ – הטריטוריה שבה מתגוררים בני הלאום, ושאינה הם מזדהים. כך זה מוצג באחד החיבורים על הטיול למצדה:

טיולינו הם אהבה, אהבה לארץ, למולדת לחיים. אנו אוהבים את ים החיים. וגם את ים המוות אהבנו. אנו אוהבים את השרון והכרמל – וגם את המדבר אהבנו. והמדבר ומצדה

34 "כנוס מצדה", במבחן, 27 בדצמבר 1942, עמוד 31.

35 זלי גורביץ, גדעון ארן, "על המקום – אנתרופולוגיה ישראלית", אלפיים, קובץ 4, 1991. עמודים 9-44.

שלנו [ההדגשה במקור] הם ואנחנו כבשנו אותם ויהיו שלנו, ונקדש אותם לנו כברית עולם.³⁶

בדרך כלל הגדרת הטריטוריה נעשית על ידי נוכחות רצופה בתוכה. כך למשל היה ברור כי תל אביב, העיר העברית, היא חלק מהמרחב העברי-ציוני. אולם באזורים מרוחקים, כגון מצדה, לא הייתה נוכחות רצופה ויומיומית של יהודים. אחת הדרכים להגדיר את מצדה כחלק מהמרחב הציוני היא על ידי קביעת סימן במקום. סמל הנוער העובד שהותירו המטיילים במצדה משמש כמו שלט דרכים של ימינו, שבו נקבע: הגך נכנס לשטח שיפוט כמתואר בסמל.

הלקח של המטיילים – כל חניך מדריך!

הטיולים למצדה, כפי שהודגם, היו עמוסים במשמעויות לאומיות שהיו רלוונטיות לבני הנוער באותה העת. מעניין אם כך לחפש מה הלקח שהפיקו המטיילים מהטיול למצדה ומהתכנים שנכללו בו. על שאלה זאת אין אפשרות לענות באופן "מדעי", שכן לא נערך סקר בקרב מאות המטיילים שהשתתפו באותם טיולים. המעט שאנו יכולים לדעת הוא מהעדויות הכתובות שהותירו מעטים מתוכם. הנה דוגמאות מהעדויות שעומדות לרשותנו:

את אשר ספגנו לתוכנו עלינו למסור לרחבי התנועה. מצדה תהיה לנו לסמל חינוכי. [...] בפעולה זו תדריך אותנו המגמה – להגביר את הקשר שלנו למולדת ועברה. הנוער

36 "הלך הלכה החבריה", כי עלינו למצדה, השומר הצעיר, 1942. עמוד 13.

העברי בהגיגו על מולדתו ישאב את כוחו מגבורי עמו, לוחמי מצדה ומגיני תל חי.³⁷

העליה למצדה היא עלית הנשמה, שממנה צריכה לבוא עליה בחיי תנועתנו.³⁸

כל נטל האחריות הוטל עתה על שכם מעט הנוער החלוצי בארץ. ואוי לנו אם נשאר מעטים, אם נחיה ברפיון, אם לא נמתח את מלא יכולתנו להיות רבים, להיות חזקים. תנועתנו חייבת לערוך עתה מחדש את חייה. לכל חבר וחברה בתוכנו. לא עת לימודים עתה, לא עת שעשועים. נקום ונלך לנוער העובד, הלומד, המתבטל. כל חבר תנועה – מדריך. כל חבר תנועה עובד, מתאמן, מתגייס. בכל הכלים הקיימים והחייבים לקום. במחנות, בהכשרה הצעירה, בהגנה המגויסת.³⁹

אפשר לראות בדברים עדות מוצלחת במיוחד לפרשנות הניתנת לטיולים על ידי חברי תנועות הנוער. הטיול הגדול, בעומס התכנים והחוויית שהתלוו אליו, מתורגם אצל הכותבים לפעולה מעשית ועניינית – במסגרת תנועת הנוער. זה בולט במיוחד במשפט: "כל חבר – מדריך". כלומר, השורה התחתונה עבור המטייל מהאירוע רב הרושם היא לקח ממשי ויישומי: לשמש מדריך בתנועתו. בצד זה מוזכרים אתגרי נוער נוספים, כגון: הרחבת הפעילות בתנועה והתגייסות לכוח הצבאי של היישוב העברי. נראה שהמטרה שקבע שמריה גוטמן (לעיל) – "לחנך את האדם לעמידה מול הבלתי אפשרי ולהפיכתו לאפשרי" – מוגשמת

37 אבשלום צורף, "במחנה על ראש מצדה", הנער העובד – קובץ, הוצאת במעלה, 1950. עמוד 262.

38 אבשלום, "על ראש מצדה", במעלה, 27 בפברואר 1942. עמוד 1.

39 בן ציון, "אם אשכחך גולה...", במבחן, 27 בדצמבר 1942. עמוד 8.

בדברים אלה של המטיילים. לנוכח הטיול הם מגדירים לעצמם תפקיד, שהוא מאתגר מצד אחד ובה בעת מגיע מתוך עולמם ועל פי מידותיהם: דברים שבני נוער, החברים בתנועות הנוער הציוניות, יכולים לעשות.